

Miután a 16. század a különböző protestáns egyházak megszületéséről, megerősödéséről és ezzel párhuzamosan a katolikus egyház kríziséről szólt, a 17. század a kontinens nagy részében az erőszakos ellenreformációt és a katolikus megújulást hozta magával.¹ A megerősödött katolikus erők miatt sok protestáns kényszerült elhagyni otthonát. Az 1650-es években, amikor különösen nagy számban éltek osztrák nemesek Sopronban, ezt egy Felső-Magyarországról érkező lelkész első kézből tapasztalta meg, amikor a családok fiúgyermekait a város latin gimnáziumában tanította. A rendkívül gazdag írói életművet hátrahagyó Daniel Klesch 1650 és 1659 között tanított a városban, és több nyomtatványában is beszámol soproni tapasztalatairól. Az, hogy a felerősödött Habsburg protestánsellenes intézkedések hatására a 17. század második harmadától jelentősen megnövekedett az osztrák örökös tartományokból érkező menekültek száma a nyugati magyar területeken, ismert jelenség. A jelen tanulmány az egyéni sorsokra és életutakra koncentrálna, Daniel Klesch és osztrák kapcsolatainak irodalomtörténeti vonatkozásait vizsgálja.

Történeti háttér

Általánosságban elmondható, hogy II. Ferdinánd uralkodásának kezdetétől, a 17. század második évtizedétől a protestánsok minden tartományban nehéz – és évről évre egyre nehezebb – helyzetbe kerültek. Az 1620-as évek közepétől a társadalom alsóbb rétegei után fokozatosan a nemeseket is vallásuk vagy az ország elhagyására kényszerítették. Az 1628. augusztus 1-i *Generalmandat* elméletileg minden tartományban és kivétel nélkül minden protestáns nemeset, rendi állásától függetlenül (tehát a *Herren-* és a *Ritterstand*-hoz tartozókat egyaránt) arra kényszerített, hogy hónapokon belül hagyják el lakhelyüket, amennyiben nem térnek át a katolikus hitre. Valójában ez után is évtizedes különbségek lehettek területileg a rendelet gyakorlati megvalósulásában – az alsó-ausztriai nemeseknek például sikerült még néhány évtizedig otthonaikban maradniuk. Annyi bizonyos: a 17. század első harmadában megkezdődött a protestáns nemesek elvándorlása a korabeli Nyugat-Magyarország (beleértve a mai Burgenlandot) és a Német-római Birodalom irányába. Az osztrák protestánsok kora újkori kivándorlásáról több átfogó munka is született, de ezek elsősorban a dél-német irányába tartó társadalmi mozgá-

¹ A dolgozat elkészültét a Tempus Közalapítvány Collegium Hungaricum-ösztöndíja támogatta, amelyben 2019 októbere és 2020 januárja között részesültem, ezúton is köszönöm a támogatást. A kutató az Emberi Erőforrások Minisztériumának Szegedi Kis István-ösztöndíjasa.

sokkal foglalkoztak.² A Magyar Királyságba tartó menekülők adatainak feldolgozásával – néhány esettanulmány vagy könyvfejezet kivételével – elvétve találkozunk a szakirodalomban, főként helytörténeti cikkek állnak rendelkezésünkre a témával kapcsolatban.³ Ezeknek a tanulmányoknak hála ugyanakkor körvonalaiban látható az osztrák nemesi személyek jelenléte a nyugat-magyarországi területeken: először főként Karintiából, majd Stájerországból érkeztek, és előszeretettel béreltek a környéken udvarházakat a helyi nemesi famíliáktól. Ilyen zálogbirtokok voltak többek között Köpcseny (Kittsee), Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen), Pörgölény (Pilgersdorf), Szalónak (Schlaining) és Pinkafő (Pinkafeld) is. A környék magyar nemeseinek áttérése a katolikus hitre némi képp hatással volt a birtokbérbeadásokra (különösen az Esterházy családra volt jellemző a revindikáció),⁴ de mivel a zálogbirtokból származó bevételre a földesuraknak általában továbbra is szükségük volt, a protestáns nemeseknek alapvetően továbbra is lehetőségük nyílt a bérlésre. Ha egy-egy zálogbirtokot tulajdonosa visszaváltott, még mindig ott volt a lehetőség a városba, elsősorban Pozsonyba vagy Sopronba költözésre.

A stájer menekültek nyugat-magyarországi jelenlétét Walter Brunner dolgozta fel kitűnő alaposággal.⁵ Összefoglalásából kiderül, hogy elsőként – már a századforduló idején – az alacsonyabb társadalmi rétegekhez tartozók, parasztok és polgárok települtek át lakóhelyüket teljesen feladva. A nemesek, a nekik tett engedmények következtében, néhány évtizedig még maradhattak birtokaikon, ők általában jellemzően csak istentiszte-

² *Werner Wilhelm Schnabel*: Österreichische Exulanten in oberdeutschen Reichsstädten. Zur Migration von Führungsschichten im 17. Jahrhundert. München, 1992. (Schriftenreihe zur bayerischen Landesgeschichte 101.); *Hans Krawarik*: Exul Austriacus. Konfessionelle Migrationen aus Österreich in der Frühen Neuzeit. Wien, 2010. (Austria. Forschung und Wissenschaft. Geschichte 4.); *Geheimprotestantismus und evangelische Kirchen in der Habsburgermonarchie und im Erzstift Salzburg (17./18. Jahrhundert)*. Ed. Rudolf Leeb – Martin Scheutz – Dietmar Weikl. Wien, 2009. (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 51.); *Stephan Steiner*: Rückkehr unerwünscht: Deportationen in der Habsburgermonarchie der Frühen Neuzeit und ihr europäischer Kontext. Wien, 2014.

³ *Evangelisch im Burgenland. 200 Jahre Toleranzpatent*. Ausstellung in der evangelischen Kirche zu Oberschützen, 21. Mai bis 26. Oktober 1981. Ed. Gustav Reingrabner. Eisenstadt, 1981. A katalógus kísérszövegeit többek között a neves burgenlandi helytörténész, a kötet szerkesztője Gustav Reingrabner jegyzi. Reingrabnertől a témában még ld. *Gustav Reingrabner*: Reformation und Gegenreformation im westungarisch-burgenländischen Raum – Ein Überblick. In: *Ein Christenherz auf Rosen geht... 500 Jahre Reformation im Burgenland*. Eisenstadt, 2017. 10–43. (Különösen a *Westungarische Orte als Zufluchtsstätten Evangelischer* alfejezet, 33–35.) Ugyanebben a kötetben a témához még: *Harald Prickler*: Einwanderung evangelischer Adelige aus den altösterreichischen Ländern. Uo. 48–54.

⁴ Esterházy Miklós 1626-ban, Batthyány Ádám 1634-ben, Nádasdy Ferenc 1643-ban tért katolikus hitre.

⁵ *Walter Brunner*: Westungarn als Zuflucht steirischer Glaubensflüchtlinge. In: *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. Referate der 13. Schlaininger Gespräche 1993 „Reformation und katholische Reaktion im österreichisch-ungarischen Grenzraum” und der 14. Schlaininger Gespräche 1994 „Gegenreformation und katholische Restauration”. Ed. Gustav Reingrabner – Gerald Schlag. Eisenstadt, 1999. 107–130. Ugyanehhez a kérdéshez ld. még Harald Prickler ugyanebben a kötetben megjelent írását: *Harald Prickler*: Beiträge zur evangelischen Presbyterologie des 16. und 17. Jahrhunderts auf den Batthyány-Besitzungen des heutigen Südburgenlandes. In: *Reformation und Gegenreformation im pannonischen Raum*. 39–94.

let-látogatás céljából utaztak magyar területre, amíg teheték. Az intézkedések, amelyek megtiltották az egyes udvartartásokban a protestáns prédikátor és tanár foglalkoztatását, azt vonták maguk után, hogy a gyermekek keresztelése, illetve házasságkötés vagy temetés miatt mindenképpen külföldre kellett utazni (ugyanakkor 1640-től az ilyen jellegű kiutazások is törvényellenesek voltak). Brunner példáin keresztül jól láthatók a különböző tendenciák. Számos esetet említ, amikor nemes személyek idős éveikben költöztek a Magyar Királyság területére, hogy majd lutheránus szertartás szerint temessék el őket – ilyen kedvelt temetkezési hely volt Pinkafő, Hidegkút (Kaltenbrunn), Vasdobra (Neuhaus am Klausenbach) és Szalónak –, vagy arról rendelkeztek, hogy haláluk után testüket ilyen területekre szállítsák.⁶

Sopronból 1628-ból, tehát közvetlenül a császári *Generalmandat* kibocsátása utáni időből származnak első adataink, amelyek azt bizonyítják, hogy megjelentek az osztrák menekültek a városban. Ezekből az látszik, hogy a Bécs közelsége miatt mindig is óvatos politikát folytató város vezetésének kezdetben voltak aggályai a protestáns menekültek befogadásával kapcsolatban. Egy 1628. október 2-i tanácsgyűlés jegyzőkönyve szerint az akkori polgármester, Wolfgang Artner kikérte ezzel kapcsolatban az átutazó tárnokmester, Bánffy Kristóf véleményét, mivel a város nem szeretett volna magának esetleges bajokat okozni az exulánsok miatt.⁷ Más ismert példák is tanúskodnak arról, hogy nem volt mindig konfliktusmentes az idegenek befogadása a városban. 1655-ben az evangélikus magyar lelkész, Wittnyédy Ferenc arról panaszkodott, hogy idegen exulánsokat temetnek el az ő beleegyezése nélkül a Szent Mihály-templomban.⁸ Két problémás esetet említ, egyrészt Otto Heinrich von Zinzendorf und Pottendorf temetését.⁹ Zinzendorf udvari tanácsos és kamarás Bécsből érkezett istentisztelet-látogatás céljából Sopronba, és váratlan halála után a templom sírboltjában temették el. Wittnyédy úgy hallotta, hogy rajta kívül Georg von Raumschüsselt is oda tervezik temetni.¹⁰ Panaszát a városi tanács elutasította, hivatkozva a város temetőre és sírboltokra vonatkozó ősi jogára.

⁶ Brunner 1999. 112–113. A soproni sírkövek vizsgálata során is szem előtt kell tartanunk ezt a szempontot.

⁷ Hárs József: Egy végrendelet a XVII. századból. Soproni Szemle 36. (1982/2), 175–178. A jelzetet az ő hivatkozása alapján közöljük: MNL GySML Sopron Város Levéltára Lad. XV. Fasc. II. Num. 82.

⁸ Payr Sándor: Zinzendorf és Sinzendorf grófok Sopronban. Soproni Szemle 1. (1937/2), 89. Payr Sándor: A soproni evangélikus egyházközösség története. A reformáció kezdetétől az 1681-ik évi soproni országgyűlésig. Sopron, 1917. 356.

⁹ A Zinzendorf család ugyanakkor nem volt teljesen idegen Sopronban. A család egyik ősi birtoka a várostól nem messze fekvő Pottendorf, és a 16. század folyamán egyes tagjai béreltek zálogbirtokokat a környéken (például Christoph Zinzendorf Kismartonban és Sárfenéken), Elisabeth Zinzendorf pedig Gersei Pethő János (1554–1571) soproni főispán felesége volt. Otto Heinrichnek már lányát, a 22 éves Anna Catharina Zinzendorft is Sopronban temették el (1653). A leány felett a soproni német lelkész, Matthias Lang mondott búcsúztató beszédet, ez később nyomtatásban is megjelent: *Gynaecium Christi, ex Matth. 25. oder das Frauenzimmer Christi, des himmlischen Bräutigams, in welchem auf Erden gewandelt hat Anna Catharina Fräulein und geböhre von Zinzendorf und Pottendorf. Eine Leichenpredigt gehalten in der St. Michaelis Kirche in Oedenburg.* Nürnberg, 1654. (RMK III. 1899)

¹⁰ A Raumschüssel család soproni jelenlétéhez ld. alább, valamint a tanulmányhoz tartozó biográfia Franz von Raumschüsseltől vonatkozó leírását.

Nem csak konfliktusokról tudunk ezekből a kezdeti évtizedekből. Az osztrák exuláns nemesek többször nagyobb összeggel támogatták a várost, a Szent György-templom 1638-as felújításának költségeit például kétharmad részben özvegy Anna Maria Bruner báróné, Maximilian Trautmannsdorf gróf testvére finanszírozta. A korábban említett Georg von Raumschüssel felesége, Margaretha von Raumschüssel báróné, született Puchheim grófnő pedig 1664-ben hozta létre a Raumschüssel-féle alapítványt, amely 1000 forintot adományozott iskolatámogatásra (500-at a latin, 500-at pedig a magyar iskola javára), és szegényebb diákok részére biztosított ösztöndíjat.¹¹ A 17. században nagyobb mértékű ösztöndíjat rajta kívül csak Lackner Kristóf (1631-ben 8000 forint), és Leövey Mátyás (1641-ben 2560 forint) hozott létre. Általánosságban a Sopronban jelenlévő osztrák nemesi családokról Payr Sándor is említést tesz alapvető soproni egyháztörténeti munkájában, de részletesebben nem foglalkozik ezzel a jelenséggel.¹²

Témánkkal kapcsolatban létezik egy külön kutatási terület, amely értékes művelődéstörténeti adatokkal szolgál az osztrák exuláns nemesek soproni jelenlétével kapcsolatban, ez pedig a soproni síremlékek történeti vizsgálata, amellyel kapcsolatban újabban legfőképp Kiss Melinda ért el fontos eredményeket.¹³ Kiss több exuláns főnemesi síremléket ismertet a 17. század utolsó évtizedeiből, ezeknek közös jellemzőjeként pedig azt határozza meg, hogy a síremlékek a későreneszánsz stílusjegyek délnémet területekről átörökített változatainak megőrzésével – ellentartva ezzel az egyre nagyobb teret nyerő katolikus barokk jegyeknek – hangsúlyozták az elhunytak protestáns meggyőződését. A síremlékek vizsgálata során szem előtt kell tartani azt a jelenséget, hogy adott esetben a nemesi személyeket bár Sopronban temették el, korábban nem a városban éltek, és már haláluk után szállították a testet Sopronba, esetleg idősebb éveikben költöztek a városba kifejezetten azért, hogy protestáns szertartás szerint temethessék el őket.

¹¹ *Németh Sámuel*: A soproni evangélikus líceum tanuló ifjúsága a XVIII. században. Soproni Szemle 11. (1957/1–2), 75.

¹² *Payr* 1917. 286, 386–387. Payr a következő családokat említi (Gottlieb Gamaufnak a soproni anyakönyvek alapján összeállított listája alapján): Abensperg, Althan, Amon, Auersperg, Auerstorg, Breiner, Burgstall, Ditrichstein, Egg, Ehrenau, Eibelswald, Eitzing, Gaisruck, Globitz, Gloiach, Grassauer, Greissen, Grössintz, Hardegg, Herberstein, Heritsch, Jöbstelberg, Jörger, Kornfeil, Königsberg, Laßberg, Leyser, Mandorf, Mossheim, Neidegg, Polheim, Prank, Preinberg, Preuner, Prösing, Putz, Raumschüssel, Regal, Rindsmaul, Roggendorf, Rottal, Samnitz, Schellenberg, Speidel, Thonrädl, Trautmannsdorf, Weltz, Windischgrätz, Wurmbrand, Zetschker, Zinzendorf

¹³ *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. Soproni Szemle 59. (2005/2), 66–87. *Kiss Melinda*: Későreneszánsz és korai barokk síremlékek Sopronban. 2. rész: Társadalomtörténeti tanulságok. Soproni Szemle 59. (2005/3), 26–44 (különösen az *Előkelő menekült személyek síremlékei* alfejezet). *Kiss Melinda*: Síremlékek Sopronban. Credo 13. (2007/1–2), 3–41. Illetve Kiss Melinda cikkei mellett még: *Kovács Zsóka*: 16–18. századi latin nyelvű sírfeliratok Sopronban. Soproni Szemle 63. (2009/1), 27–63.

A források szerzője, Daniel Klesch

Daniel Klesch jól ismert alakja 17. századi irodalmunknak, lelkész és költő, aki termékeny alkotó volt, és az ellenreformáció idején a magyarországi lutheránusok egyik fő szószólójaként vált ismertté. Jelentőségét az is mutatja, hogy két amerikai germanista vállalkozásaként jelent meg műveinek bibliográfiája.¹⁴ Ennek ellenére monografikus szintű bemutatása életének, illetve munkásságának még nem történt meg és műveinek irodalomtörténeti szempontú elemzésére is még csak igen kevesen vállalkoztak. Klesch 1624-ben született a Szepességben,¹⁵ Iglón (Zipser Neudorf, ma Spišská Nová Ves Szlovákiában). Miután alsóbb iskoláit itthon végezte, Wittenbergbe és Straßburgba peregrinált, ahol 1644 és 1649 között hallgatott teológiát és egyéb bölcsészeti tárgyakat. 1649-ben szerezte meg Wittenbergben a magiszteri fokozatot és ekkor koszorús költővé is avatták.¹⁶ Hazatérve 1649-ben rövid ideig a pozsony megyei Szentgyörgyön (Sankt Georgen, ma Svätý Jur Szlovákiában) tanított, majd Sopronba hívták, ahol 1650-től kilenc éven át a város latin iskolájának tanára volt. A tipikus lelkészi életpályájának megfelelően a tanítás után lelkésznek hívták, először Kőszegre (1659–1662), de volt lelkész ismét Szentgyörgyön (1662–1665), majd három évig Szepesváralján (Kirchdrauf, ma Spišské Podhradie, Szlovákiában) és hat évig Szepesolasziban (Wallendorf, ma Spišské Vlachy Szlovákiában).

1674-ben a felerősödött Habsburg-ellenreformáció idején őt is bebörtönözték, de fél év kassai raboskodás után végül elmenekülhetett a Német-római Birodalom területére. Itt sok exulánshoz hasonlóan vándorló életet élt, számos városban tartott vendégprédikációkat. Állást végül 1676-ban, a jénai iskolában kapott, ismét tanárként, majd rövid ideig lelkészként dolgozott Weissenfelsben (1682–1683). Ezután Heldrungeben volt szuperintendens (1683–1690). Innen egyre radikalizálódó teológiai nézetei miatt elbocsátották. Klesch ezután néhány évig Halléban élt, de lelkészi vagy tanári meghívást ezután már sehová sem kapott, 1697-ben halt meg Berlinben. A Klesch-sel foglalkozó eddigi szakirodalmi tételek között pusztán néhány tanulmányt tudunk említeni. Eva Kowalská több

¹⁴ Bibliographia Kleschiana. The Writings of a Baroque Family. Ed. *Jonathan Clark – Karl F. Otto*. Columbia, 1996. A bibliográfia előszavában rövid biográfiai áttekintést is adnak a szerzőről: Uo. X–XXI. Karl F. Otto egy cikkében azt is elmondja, hogyan jutott erre az elhatározásra: Elsőként Philipp von Zesen műveinek bibliográfiáját állította össze (*Karl F. Otto*: Philipp von Zesen. A bibliographical catalogue. Bern, 1972.), és ennek munkálatai során a különböző könyvtárakban rengeteg Klesch-nyomtatvánnyal találkozott, ez és Klesch személye aztán arra ösztönözték, hogy az ő írásait is katalogizálja. Klesch és Zesen kapcsolatáról ebben a dolgozatban is szólunk.

¹⁵ Kis bizonytalanság uralkodik a születési évével kapcsolatban, egyes bibliográfiai munkák 1624-et, mások 1619-et adják meg születése évének. Mivel Klesch maga azt állítja, hogy 1624-ben született, ezért mi is ezt tekintjük születési évének, ld. *Daniel Klesch*: Annus mundi proxime interituri postremus. Halle, 1693. (RMK III. 3800.) 19.

¹⁶ *John Flood*: Poets Laureate in the Holy Roman Empire. A Bio-bibliographical Handbook. Berlin–Boston, 2006. 1013–1018. Klesch életrajzát legfrissebben Csepregi Zoltán adta közre: *Csepregi Zoltán*: Evangélikus lelkészek Magyarországon (ELEM). II. Budapest, 2018. 505.

cikkében foglalkozott Klesch szerepével üldöztetése idején.¹⁷ Mellette a bibliográfia-összeállító Karl F. Otto foglalta össze egy rövid cikkben Klesch tevékenységét Philipp von Zesen költőtársaságában, a *Deutschgesinnte Genossenschaft*ban.¹⁸ Soproni életrajzával egyedül Kovács József László foglalkozott egy tanulmányában, amelyben főként olyan adatokat közöl, amelyek Kleschnek a gimnáziumban szerzett és előadott iskoladrámáira vonatkoznak. Klesch egy vendégprédikációja előszavában ugyanis elmondja, hogy kezdetben világi témában szerzett darabokat, de a soproni lelkész, Matthias Lang kérésére ezeket végül bibliai témákra (Izsák és Rebeka, Tóbiás, Judit, József és Keresztelő Szent János történeteire) cserélte. Klesch azt is hozzáteszi, hogy ezeknek kéziratát gondosan megőrizte, de még nem sikerült kiadót találnia hozzájuk, a drámák szövegeit – amelyeket mind német verses formában („alle mit lauter deutschen reimen abgefaßt”) szerzett – ma már nem ismerjük.¹⁹

Cynosura Peregrinantium

A lelkész két, 1677-ben kiadott nyomtatványában is feleleveníti soproni emlékeit, illetve a városban kötött ismeretségeit. Elsőként egy Jénában kiadott prédikációjának dedikációs előszavában idézi meg ezeket. A *Cynosura Peregrinantium*, [...] *Einfältige und eilfertige Reis- und Gast-Pedigt* című nyomtatvány egy vendégprédikációjának szövegét tartalmazza, amelyet 1677. szeptember 12-én tartott a Brandenburg-Bayreuthi Őrgrófságban található Kulmbachban, ahol utazás közben rövid ideig időzött. A nyomtatványból ma három példány ismert, ebből kettőt Németországban²⁰ és egyet Budapesten őriznek.²¹ A kiadványok különlegessége, hogy Klesch két különböző dedikációs előszót is írt a prédikációhoz, mindkettőt 1677. október 12-én datálva. Ez az eljárás nem egyedülálló a korban, a szövegekhez tartozó paratextusok mindig is a mozgékonyabb, változékonyabb szövegtí-

¹⁷ *Eva Kowalská*: Günther, Klesch, Láni und die anderen. Zur Typologie der ungarischen Exulanten des 17. Jahrhunderts. *Acta Comeniana* 20–21. (2007), 49–64.; *Uő.*: Das umstrittene Exil. Andreas Günther vs. Daniel Klesch. In: *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*. Ed. Wynfrid Krieglleder – Andrea Seidler – Jozef Tancer. Bremen, 2007. (Presse und Geschichte. Neue Beiträge 24.) 51–62.; *Uő.*: Exil als Zufluchtsort oder Vermittlungsstelle? Ungarische Exulanten im Alten Reich während des ausgehenden 17. Jahrhunderts. In: *Glaubensflüchtlinge: Ursachen, Formen und Auswirkungen frühneuzeitlicher Konfessionsmigration in Europa*. Ed. Joachim Bahlcke. Münster, 2008. (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa 4.) 257–276.

¹⁸ *Karl F. Otto*: Daniel Klesch und die Deutschgesinneten. In: *Brückenschläge. Eine barocke Festgabe für Ferdinand van Ingen*, Ed. Martin Bircher – Guillaume van Gemert. Amsterdam, 1995. (Chloe 23.) 233–244.

¹⁹ *Josef Ladislaus Kovács*: Oberungarische Studenten und Seelsorger in Ödenburg, Ödenburger in Oberungarn im 17. Jahrhundert. Studien anhand der Familien Seelmann, Klesch und Serpilius. In: *Deutsche Sprache und Kultur in der Zips*, 2007. 207–214. A Kleschre vonatkozó rész: Uo. 208–209, 212–214. Kovács itt röviden az alább részletesen elemzett *Cynosura Peregrinantium* előszavát is idézi.

²⁰ Tübingenben: Universitätsbibliothek (Gi 840.4), és Erlangenben: Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg (H00/4 THL-(XVIII 202)-64). A *Bibliographia Kleschiana* (DK–61) csak a tübingeni példányt ismeri. VD17 29:731689Q (www.vd17.de)

²¹ RMK III. 2819. Az Országos Széchényi Könyvtár gyűjteményében jelzete: RMK III 3303(29).

pusokhoz tartoztak, ugyanakkor nem minden szerző, illetve kiadó élt tudatosan ennek lehetőségeivel. Klesch szívesen és gyakran írt előszót prédikációihoz és egyéb szövegeihez, gyakran kifejezetten életrajzi adatokat közölve itt a szélesebb közönséggel. A németországi példányokban található előszó címzettje Christian Ernst von Brandenburg-Bayreuth (1644–1712), brandenburgi örgróf, bayreuthi herceg,²² a címzés apropója nyilvánvalóan az, hogy Kulmbach az ő örgrófságához tartozott. Klesch ebben átutazóként zarándokhoz hasonítja magát – útitársával együtt²³ –, és köszönete jeleként áldást kér a fejedelemre, akinek dicséri áhítatosságát, amelyet intézkedései is bizonyítanak. Az örgrófnak ajánlja munkáját, és reményeit fejezi ki azzal kapcsolatban, hogy az írás elnyeri majd Christian Ernst tetszését. Az előszó második felében Klesch megfigyeléseit osztja meg, amelyeket az örgrófság átutazása során tett (például hogy a helybeli istentiszteleti ceremóniák nagyban hasonlítanak a magyarországiakra).²⁴

A magyar művelődéstörténet számára azonban a másik előszó tartalmaz különösen értékes információkat.²⁵ Klesch itt a művet az osztrák származású, ekkor már Regensburgban élő Ehrenreich Wilhem von Regal és Herwart von Regal fivéreknak dedikálja. A szövegből kiderül, hogy személyesen ismerte a két bárót, mivel azok fiatalabb korukban diákjai voltak a soproni latin iskolában. Számos értékes adat található itt a gimnázium mindennapjaira vonatkozóan, ezért több részletet is érdemes kiemelni belőle.²⁶ A dedikáció aktualitását az adta, hogy Klesch nemrégiben Regensburgban járt és ott meglátogatta a testvérpár édesanyját, sőt legnagyobb meglepetésére Herwarttal, az ifjabbik testvérrel is találkozott.²⁷ Feltehetően ennek apropóján idézi fel tehát ismeretségük pontos történetét. Mint írja, a két fivér 1652 és 1655 között volt diákja, és mindketten jeleskedtek a latin és

²² Ez az előszó található az erlangeni példányban, ami online is hozzáférhető: <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:bvb:29-bv041578066-3> (letöltve: 2020. szeptember 8.)

²³ Útitársát később beazonosítjuk, ld. alább.

²⁴ Ebben a kiadványtípusban az előszó után egy madrigál is található, szintén az örgrófnak címezve („Zugab in einen Schatten-Lied”), amelyben brandenburgi Odüsszeuszként tünteti fel Sigmund von Birken *Hochfürstlich-Brandenburgischer Ulysses* című (Bayreuth, 1676) munkája nyomán.

²⁵ Mivel jelenlegi tudásunk szerint ez az előszó kizárólag egy példányban ismert, azt a tanulmány függelékeként közreadjuk.

²⁶ Kovács József László egy 2007-es tanulmányában már utalt erre az előszóra. Ld. fentebb. Kovács 2007. 209. Kovács az előszónak csak a Regal-fivérekre vonatkozó részét közli.

²⁷ Klesch arra is kitér, hogy Szenci Fekete István, egykori dunántúli szuperintendens volt az útitársa. Szenci Fekete István Daniel Kleschhez hasonlóan a felerősödött Habsburg-ellenreformációs törekvések miatt 1673-tól a Német-római Birodalom területén élt vallási menekültként. Szenci Fekete István és Daniel Klesch 1677-ben egy nagyobb körutat tettek, amelynek során Regensburg mellett érintették Coburgot, Nürnberget, Tübingent, Stuttgartot, Kirchheimt, Ulmot és Augsburgot. Ld. Payr Sándor: Szenci Fekete István, a hitehagyott püspök. Egy viharos életpálya I. Lipót és Thököly korából. Sopron, 1918. 65. Payr feltevése szerint a két menekült útjának elsődleges célja feltehetően az volt, hogy tájékozódjanak a magyarországi helyzetről, lehetőség nyílik-e lassan a hazatérésre. Szenci Fekete István irodalmi működéséről lásd: Fajt Anita: „Embernek maga Istenre való hagyása.” Huszti Szabó István *Paradicsomkertecskéje* és Szenci Fekete István *Lelei nyugosztaló órákja*. Doktori értekezés. Szeged, 2017. <http://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/4016>

német nyelvű versek szerzésében.²⁸ Ezután Klesch – az előszónak ezzel dramatikus hatást kölcsönözve – egy konkrét párbeszédet is idéz, ami az idősebb testvér és közte zajlott. Ehrenreich Wilhelm egy költészeti feladatba nagy lelkesedéssel vetette bele magát, amire Klesch megjegyezte: miért is akarja ennyire a versszerzésnek szentelni magát, hisz nem lesz belőle iskolamester. Magas társadalmi státusza úgy kívánja, hogy egyetemi stúdiókat folytasson majd.²⁹ Klesch elbeszélése szerint a diák erre így válaszolt: „A poézisről engem nem beszélt le Romulus unokái közül a legékesebben szóló sem, ahogy nem ellenkezett az az én természetemmel sem, mivel gyönyörködteti a lelket, buzgóbbá tesz a magasabb stúdiók iránt, és jócskán élesíti az elmét.”³⁰ Klesch itt még egy bizonyos Kornfeil bárót is említ, aki hasonló lelkesedéssel gyakorolta a versszerzést. Az idézett jelenet végén ugyanakkor azt is hozzáfűzi, hogy a többi ifjú báró, akiket ez időben tanított a gimnáziumban – is itt ezeket sorra veszi –, kisebb lelkesedéssel viseltetett a versszerzés iránt.³¹

Klesch arról is beszámol, hogy a fentebb már említett regensburgi látogatása során édesanyjuk milyen örömmel kereste elő neki fiai diákkori verseit, amelyeket Klesch tanítása alatt szereztek Sopronban.³² A Regal-bárók, illetve az egyéb nemesi személyek említésével ugyanakkor még nem ér véget az adatok sora, amelyeket Klesch az iskola akkori diákjaival kapcsolatban szolgáltat az utókornak. Ismét egy hosszú felsorolásba kezd és további tizennyolc személyt említ aktuális titulusaikkal együtt, akik szintén diákjai voltak a gimnáziumban.³³ Klesch külön sorolja fel azokat, akik még jelenleg is Sopronban élnek,

²⁸ „Sintemahl mir noch unentfallen / was für Lust und Begierde beydes zur Lateinischen Poësie / und Deutschen Dicht-Kunst Euer Gnaden bezeuget / als Sie noch im Jahr 1652. biß 1655. in obgedachten Gymnasio meine liebe / fromme / fleissige / gehorsame und respectivè gnädige Schul-Hörer gewesen.” [] (2r)

²⁹ „Mein lieber Baron; worzu will er doch Verse machen lernen / er wird ja keinen Schulmeister abgeben: Sein hoher Stand erfordert ein höhers Studium etc.” [] (2v)

³⁰ „Poësin sanè etiam disertissimus Romuli Nepotum mihi non dissvaserit, neque ea adversatur indoli meae: oblectat quippè animum, eumque excitatiorem ad alia studia reddit, ingenium autem vehementer acuit etc.” Uo.

³¹ „Die übrigen Herrn Baronen / als Herr Ehrnreich von Khewenhüller / Herr Frantz von Raumschüssel / Herr Baron von Mandorff / Herr von Rindsmaul / Herr Feiler etc. hatten keinen sonderlichen Lust darzu; wie es denn einem ieden unter diesen freygestellt / und niemand von denen Standes-Personen zu dem Studio genöthiget worden; denn es heisset doch: Tu mihi invitâ dices faciesque Minerva.” Uo.

³² „Wie hab ich mich erfreuet / da mir Eurer Gnaden hochwohlgebohrne Frau Mutter / neulich in Regensburg / Ihre in Oedenburg wohl abgefassete zierliche Reimen zu lesen gab / welche sie der weiland Hochwohlgeb. Frauen / Frauen von Burgstall / zu letzten Ehren-Gedächtnüs aufgesetzt haben.” [] (2v–) (3r)

³³ „Euer Gnaden erlaube mir / daß ich noch etliche andere meine wirkliche Lob-Brieffe / welche dazumahl und zu einer Zeit Ihre Mit-Hörer unter meiner Aufsicht gewesen: Als Herr Johann Baptist Fögler Medicinae Doctor und Archiater Reipublicae Sempronensis, Herr Paul und Herr Jacob Erhard Preunning Syndicus, Herr Aegidius und Herr Johann Jacob Prisomannen / Herr Jacob Steiner / und Johann Schubarth, Herr Magister Matthias Stürtzer, Herr Magister Michael Unger, Herr Johann Fridel, Herr Reichart Reichenhaller / Herr Reisinger / welche alle in Oedenburg / und noch am Leben. Item die im Reich und anderswo in hohen Ehren-Aemptern schweben: Herr Johann Andreas Lochner / Juris Consultus Chur-

és külön azokat, akik a Német-római Császárságban vagy más területeken. Ez a Klesch által összeállított kvázi névjegyzék, ami összesen huszonhat diákot említ,³⁴ azért is különösen értékes soproni vonatkozású iskolatörténeti adat, mivel ebből az időszakból még nem maradtak fent a latin iskola anyakönyvei, tehát kevés konkrét adattal rendelkezünk a hallgatósággal kapcsolatban.³⁵ A tanulmány függelékeként egy annotált névjegyzékben beazonosítottuk a Klesch által említett nemesi személyeket. Ezekből a rövid bemutatásokból a diákok egyéni sorsa mellett az egyes magyar területekre menekült családok történetei is láthatóvá válnak.

Klesch egykori hallgatói felsorolása után arról számol be, hogy üldöztetése során sajnálatos módon leginkább hamis barátok, hittársak vagdalkozásai és álnok vádjai miatt kellett szenvednie, és egy válasziratban készül reagálni ezekre a vádakra.³⁶ Az előszó második fele is értékes információkat tartalmaz az osztrák menekült nemesek soproni helyzetéről. Klesch az előszó végén főként a Regal-fivérek édesanyjához, Barbara von Regalhoz kötődő emlékeiről mesél és arról, hogy az evangélikus vallása miatt otthonából elűzött édesanyjának milyen fontos volt, hogy fiai alaposan megtanulják az evangélikus

Pfältzischer Secretarius, und Professor Publicus zu Heidelberg, Herr Matthias Adami Juris Consultus der Durchlauchtigsten Fürstin von Eggenberg / und Hertzogin von Cromau wohlverordneter geheimer Secretarius, Herr Christophorus Adami, Juris Consultus Hochfreyherrlicher Prösingischer Hofmeister / in Illustri Collegio zu Tübingen. Item mein lieber frommer und treuer Herr Johann Chrisophorus Galli, anitzo vertraueter Creutz-Bruder in Christo / Herr Nicolaus Wislicenus, derzeit Pfarrer in Blesern / und andere / die sich nicht schämen / mich auch itzo in meinem Exilio, ihren treu- und liebgewesten Praeceptorem zu nennen. [...] Ich hette bald meines lieben treuen Herrn Johann Capar Keßlers / derzeit bestalten Hochfürstlichen Württembergischen Cammer-Musici und Secretarii vergessen." [(3r-)(3v]

³⁴ Valójában huszonnyolcat, igaz, a két utolsót név nélkül, az előszó végén ugyanis két katolikusá lett egykori tanítványáról beszél, akik konverziójukkal nagy fájdalmat okoztak neki: „Auch muß ich Eurer Gnaden [értsd a két Regal-testvérnek, F. A.] klagen über zween böse Buben / meiner gewesenenen unartigen Schul-Hörer / derer einer Professor in Epperies / und hernach Hoch-Gräfllicher Thökölischer Hof-Prediger / der andere Notarius zu Rust gewesen. Ich mag sie nicht nennen; Denn sie haben sich selbst mit diesem ihrem schändlichen Abfall und heil-losen Hintritt zum Pabstum wieder ihr Gewissen / ihrer Nahmen und Rechts verlustig gemacht / daß sie aus dem Buch des Lebens getilget worden. Ach! wie hat mich dieses Paar mit ihrem Abfall betrübet in meinem Elend-Stande!" [(4r]

³⁵ Sőt, még a 18. század első feléből sem ismertek iskolai névjegyzékek, ezért egyéb forrásokra kell támaszkodnunk a soproni diáksággal kapcsolatban. Az album amicorumok, az egyetemi tanulmányokra induló diákok albumai tipikusan olyan források, amelyek ebből a szempontból is hasznosíthatók, hiszen a bejegyzők sokszor tesznek utalást egykori tanulóéveikre, diáktársaikra, tanáraikra. Ehhez egy 18. századi soproni példaként ld. *Anita Fajt*: *Wolffianismus und Pietismus. Neue Daten zur Gottsched-Rezeption in Ungarn*. In: *Kultur und Literatur der Frühen Neuzeit im Donau-Karpatenraum. Transregionale Bedeutung und eigene Identität*. Ed. Tünde Katona – Detlef Haberland. Szeged, 2014. 205–207.

³⁶ Klesch itt vélhetően arra a konfliktusra utal, ami egyházpolitikai szerepével és a személyét ért vádakkal van összefüggésben. Klesch 1667 és 1669 között a szepesi 24 városi szenior (főesperesi) tisztséget töltötte be. Az ő nevéhez kötődik a 24 városi evangélikus esperesség szeniorjait összefoglaló első nyomtatott névjegyzék összeállítása (*Catalogus presbyterorum Scepusiensium*, Bártfa, 1668). Egyes hittársai később azzal vádolták, hogy szeniorsága idején túl arrogánsan lépett fel a katolikusokkal szemben, ezzel nehezítette az evangélikusok helyzetét és közvetve elősegítette a későbbi szélsőségesebb katolikus szankciókat a protestánsokkal szemben. Ennek ismertetését ld. *Kowalská* *Das umstrittene Exil*. 55–59.

vallás alapjait. Néhány részletet is megtudunk üldöztetésükről: a fiúk még igen fiatalok voltak, amikor menekülniük kellett, és az édesanyának a mai napig pereskednie kell, hogy stájerországi birtokainak elvételéért legalább egy kevés kártérítést – a birtokok valós értékének töredékét – kapjon. Mindez persze nem számít, ha gyermekei megőrizhetik lelki üdvüket – így Regal asszony.³⁷ A fiúknak az isteni gondviselésnek hála végül mégiscsak szerencsésen alakult sorsa, ahogy arról Klesch még tudósít, hiszen miután több ország (Német-római Császárság, Olaszország, Franciaország, Anglia és Hollandia) egyetemét is meglátogathatták, azóta rangjuknak megfelelően – Ehrenreich Wilhelm a Roggendorf grófi család egy lánytagjával,³⁸ Herwart pedig egy Geier von Geiersberg családból származóval³⁹ – szerencsésen meg is házasodtak. Az előszó legvégén még üdvözlétét küldi több osztrák nemesasszonynak is, akiket még szintén Sopronból ismer.⁴⁰

Glückwünschender Zuruff

A Regal-fivérek és Daniel Klesch kapcsolatának a fentebb bemutatott előszón kívül még egy fontos nyomtatott dokumentuma van. A két fivér felvételt nyert ugyanis Philipp von Zesen költőtárságába, és ennek alkalmá okán egy nyomtatvány is megjelent Zesen és

³⁷ „Ich habe Sie / als noch minderjährige mit grosser Noth und Gefahr aus dem leidigen Pabstum heraus gerissen / und nun muß ich wegen meiner Güter in Steyermarck noch grosse und weitläufige Rechts-Händel führen / da man mir für dieses / was funfzig tausend wehrt ist / auch kaum fünff tausend geibt. Ich hette wohl mehr denn zweymahl hundert tausend wehrt zu fordern; Aber ich muß nehmen / was man mir gibst; nur daß ich meiner Kinder Ihre Seelen erhalte.”](3v–)(4r]

³⁸ Maria Klara Katharina von Roggendorff. 1667-ben házasodtak meg.

³⁹ Anna Barbara Geyersberg von Osterburg (1652–1681). Ők szintén 1667-ben, Regensburgban házasodtak össze. Ismert egy esküvői alkalmi nyomtatvány, amely a házasságuk alkalmából készült: Wohlgemeinter Glückwünschender Zuruff. Bayreuth, 1667. VD17 1:628971P. Herwart és Anna Barbara egy lánya fiatalon, tragikus körülmények között halt meg villámcsapástól (amikor épp a már sokat emlegetett Barbara nagyjánál volt látogatóban). A halálesetre készült több költemény közül az irodalomtörténet-írás kiemeli és számon tartja Catharina Regina von Greiffenberg költeményét – róla részletesebben a következő lábjegyzetben –, aki a leánnyal szoros viszonyt ápolt. A verset részletesen elemzi és a családról bővebben ír *Martin Bircher*: Unergründlichkeiten. Catharina Regina von Greiffenbergs Gedicht über den Tod der Barbara Susanna Eleonora von Regal. In: Deutsche Barocklyrik: Gedichtinterpretationen von Spee bis Haller. Ed. Martin Bircher – Alois M. Haas. Bern – München, 1973. 185–223.

⁴⁰ Catharina Regina von Greiffenbergnek, Dorothea Sidonia von Eck, született Weltznek, és egy konkrétan meg nem nevezett Weltz kisasszonynak. Az említettek közül Catharina Regina von Greiffenberg jelentős irodalmi tevékenységet fejtett ki, ma már a legjelentősebb barokk nőírók között tartják számon. A Regal-család és Greiffenberg is még Sopronban ismerték meg egymást, amikor mindannyian istentisztelet-látogatás céljából ott tartózkodtak Vö. Uo. 211. „Als ich auf Oedenburg in Hungern zur Heil. Communion reisete / und wir einander das erstemahl in der Michaelis Kirchen daselbst / sahen / und bekandt wurden”. Catharina Regina itt Anna Susanna von Regallal (1635–1692) való találkozását írja le, aki Herwart egy idősebb nővére volt. Klesch nem minden szerénység nélkül jelöli ki szerepét Greiffenberg költővé válásában. Bár itt még csak azt írja, hogy a Greiffenberg 1652-ben Sopronban tizennégy nap alatt sajátította el a költészet mesterségét, egy későbbi nyomtatványban már azt állítja, hogy ő tanította verselésre a grófnőt – és Philipp von Zesen *Deutscher Helicon*jával is megajándékozta. Ehhez ld. *Balázs-Hajdu Péter – Ötvös Péter – Szilasi László*: Anüté. Élőt gyászversben dicsőíteni: egy irritálóan rejtélyes Greiffenberg-szövegről. In: Acta Historia Litterarum Hungaricum, XXX. Szeged, 2011. 19–20.

Klesch – aki egyébként a költőtársaságban a magyarországi tagok beszerzéséért volt felelős – egy-egy üdvözlőversével.⁴¹ A nyomtatványból számos részlet kiderül a két osztrák nemes tagfelvételéről. A köszöntések a nemesek felvételének napjára (1677. október 8.) készültek, nyilvánvalóan az ünnepélyes aktus részét képezve ezzel. A címlap azt is közli, hogy a testvérek Zesen költőtársaságának harmadik, szegfűről (Näglichen-Zunft) elnevezett céhének voltak tagjai, Ehrenreich Wilhelm 136-os sorszámmal és a *der Ehrenreiche* társulatnévvel (ő egyúttal vezető pozíciót is betöltve, amennyiben céhmesteri és -elnöki címet is kapott), Herwart 137-es sorszámmal és a *der Währte* társulatnévvel.⁴² Szimbólumaik: egy oroszán hármaskoronával, amit rózsák és liliomok fognak körül csúcsán szegfűvel (Ehrenreich Wilhelm), valamint királyi paradicsommadár felette csillagkoronával, ahonnan fehér alapon pirosan pettyezett szegfűk csüngnek, egy fehér selyem, gyémántokkal díszített díszpárnán következő hímzéssel: „Schön und Herrlich” (Herwart).⁴³ Zesen üdvözlőversében a bárók szimbólumaiból, társasági nevükből és jelmondatukból építkezve, azokat tovább részletezve köszönti hősi – páros rímes – alexandrinusokban a két testvért. Klesch költeményét a történelem, illetve a Biblia híres testvérpárjainak példájára építi, ő keresztirímes alexandrinusokban. Castor és Pollux pozitív példája után főként negatív történeteken (többek közt: Káin és Ábel, Izmael és Izsák, József és testvérei) keresztül érzékeltetve a jó testvéri viszony ritkaságát. A költemény második felében utal személyes ismeretségükre és a két testvér egymás iránt mutatott szeretetét dicséri. Közös egyetemjárásukra is utal, amihez a Magyar Királyságból történt kiköltözésük után kezdtek hozzá.⁴⁴ Klesch szövegének különlegessége, hogy terjedelmes lábjegyzeteket is fűz a költeményhez, amelyekben számos személyes vonatkozású emléket, életrajzi adatot is megoszt, mind a Regal-fivérekkel, mind saját magával kapcsolatban.

Klesch tíz lábjegyzetet fűz a költeményhez, amelyek apró betűvel szedve teljesen kitöltik a negyedrért nyomtatvány utolsó lapját. Ezekben a jegyzetekben magyarázatot nyer-

⁴¹ Glückwünschender Zuruff / womit dem Hoch-Wohlgebohrnen / und der Deutschgesinneten Welt zum ewigen Preise Hochuserkohnnem Brüderlichen Heldenpaare Herr Ehrenreich Wilhelm / und Herrn Herwarten / Frei-Herren von Regahl [...] von der Hochpreiswürdigen Genossenschaft der Deutschgesinneten / in derselben dritter oder Näglein-Zunft zweitem Zunftsitze [...] erwehlet. Jena, 1677. (DK-62)

⁴² *Johann Peisker*: Der gantzen Hochpreiswürdigen Deutschgesinneten Genossenschaft sämtlicher [...] Zunft-, Tauf-, und Geschlächts-Nahmen. Wittenberg, 1685. (VD 17 35:717047L)

⁴³ Ehhez ld. még: [*Philipp von Zesen*]: Des hochdeutschen helikonischen Näglein-tahles, das ist der hochpreiswürdigen Deutschgesinneten Genossenschaft dritter oder fünffacher Näglein-Zunft Vorbericht. Hamburg, 1687. [X2r– X2v] Reprint *Philipp von Zesen*: Sämtliche Werke, XII, Deutsch-lateinische Leiter. Gesellschaftsschriften, Berlin, 1985.

⁴⁴ Als Ihr aus dem Ungerland in das Deutsche Reich gezogen;
Wandtet Ihr Euch nach Tübingen zu der hohen Fürsten Schul:
Da Ihr aus dem Nekkar-Strom süßes Nektar habt gesogen /
Und gar ämsiglich besuchet der berühmten Lehrer-Stuhl:
Ja nach dem der Grund gelegt / so viel Länder durchgereiset:
Einer war des andern Führer; Ihr bedürfftet keinen nicht.
Glückwünschender Zuruff, [A2r]

nek a különböző mitológiai személyek (Castor, Pollux), földrajzi utalások (Neckar-folyó), intertextusok (Klesch felfedi például a szövegben található Horatius-utalást: „fratrum quoque gratia rara”). Azon lábjegyzetek különösen értékesek, ahol további információkat oszt meg közös múltjukkal, illetve a soproni osztrák nemesekkel kapcsolatban, ezt három lábjegyzetben (c, d, f) is megteszi. Az elsőben megidézi egy másik testvérpár alakját is, akiknek kapcsolata a Regal-fivérekhez hasonlóan különösen jó, szintén két osztrák főnemesét. Mielőtt még ezen két testvérpár történetére térne, ebben a nyomtatványban is felsorolásba kezd, igaz kicsit rövidebbe, mint ahogy azt a *Cynosura Peregrinantium*ban láthattuk:

Wenn es der enge Raum leiden wolte / könnte ich von denen Oesterreichischen Evangelischen-Hochwohlgebohrnen Herrn-Stands-Personen / welche sich hiebevör in Preßburg und Oedenburg aufgehalten / und wegen der Religion aus denen Erblanden sind vertrieben worden / derer Herren: Herrn Ferdinand / Herrn Johann Carl / und Herrn Christian Freyherren von Rogendorff / Herrn in Mollenburg. Ich kan nicht genug sagen und davon schreiben / wie Brüderlich sich diese Herren mit einander vertragen; wie auch die Evangelischen Herren von Dietrichstein / derer drey waren in Oedenburg / und ihre freyherrliche Nahmen mir entfallen. Ob Sie nun die Verfolgung so fromm und friedlich gemacht hat / kann ich nicht wissen / oder wie es kommen mag. Es ist bekant und untaugbar / daß die Oesterreichischen Herrn-Stands Personen gleichsam von Natur sittig / sanfftmüthig / fromm und verträglich sind. Wie man noch an denen Hochgebohrnen Graffen und Herren / Herrn Gottlieb und Adam / des H. Röm. Reichs Graffen von Windischgrätz mit Hertzens Lust und Verwunderung sihet.⁴⁵

Itt tehát Sopron mellett már Pozsony is említésre került mint hitük miatt üldözötteknek otthont adó város. Ha a *Cynosura Peregrinantium* és a *Glückwünschender Zuruff* névsorait összehasonlítjuk, akkor azt látjuk, azok nem feltétlenül fedik egymást. Ebből talán arra következtethetünk, hogy Klesch felsorolásai némelyest esetlegesek és nem szabad teljesen tekintenünk őket. A lábjegyzet további részében Klesch egy grófi ikerpáros történetét meséli el, Christoph Ferdinand és Ulrich Kollonichét, akik bár nem vallási menekültként, de lutheránus felekezetüként Nagylévárdon (Groß-Schützen, ma Velké Leváre Szlovákiában), Pozsonytól nem messze éltek családi kastélyukban. Klesch hosszan ecseteli a két ikerpár hasonlóságát, amely elbeszélése szerint – rejtélyes módon – még egy gyermeki himlő okozta sebekre is kiterjedt. A leírás az olvasók számára szórakoztató részletet is tartalmaz, amennyiben elmeséli, hogyan keverték gyakran össze őket a feleségeik is, és

⁴⁵ Uo., [A2v].

csókolták meg nem a megfelelő férjet.⁴⁶ A következő számunkra fontos lábjegyzetben (d) Klesch ismételten saját soproni emlékeit idézi meg a Regal-család történetével kapcsolatban, leírása szerint ugyanis a bárók (már fentebb is tárgyalt) édesanyja sokszor mutatta neki a nemesi családfát:

Zweige von Regahlschen Stammen. Das ist Ihr Hoch-Freyherrliches Uhaltes Geschlecht: Da mir dieses hochgerühmten Bruder-Paars Hochgebohrne Fraumutter / Frau Barbara von Regahl / gebohrne Gräfin von Sarau etc. Meine gnädig-gebietende Frau / gar oft in Oedenburg Ihr Stamm-Wappen- und Geschlecht-Buch sehen lassen / darüber ich mich verwundert: Allein dieses enge Blat will die Umstände nicht fassen: Es muß zu einer andern und bequämern Gelegenheit versparet werden.

Az utolsó kiemelendő lábjegyzetben (f), ahol az ifjú bárók már gyermekkorban megmutatózó jó viszonyát dicséri, ismét Klesch soproni múltja kerül középpontba. Itt – szemben az előző nyomtatvánnyal – már arra is utal, hogy nem csak az osztályban, de magán-tanárként is (*unter [...] geheimer Aufsicht*) tanította a Regal-fiúkat:

Wie ich dieses [értsd jó testvéri viszonyukat, F. A.] auch von Ihrer zarten Jugend mit Grund der Warheit rühmen kan / da Sie beyde im Gymnasio zu Oedenburg unter meiner öffentlichen und geheimen Aufsicht gewesen / nebenst andern hochgebohrnen Jungen Herren. Denn damahls hatten solche hohe Stands-Personen kein Bedenken / der Schulzucht sich zu unterwerffen; Da Sie wohl wusten und erfahren hatten / daß die öffentliche Unterweisung cum aemulatione honesta, der geheimen weit vorzuziehen. Heute zu Tage schämen sich geringer Leute Kinder in die Schul zu gehen. S. S.

⁴⁶ Nichts denckwürdigers aber habe ich die Zeit meines Lebens weder gehöret / noch gelesen / noch gesehen noch erfahren; als das Hochgebohrne / Hochauserkohrne und überpreißwürdige Zwilling-Brüder Paar Herrn Christoph Ferdinand und Herrn Ulrich / beyde Graffen von Kollonitsch. Denn da hat die Natur nichts gleichers noch ähnlicher an Leid und Gemüthe machen können; der gestalt / daß auch Ihre eigene Ehe-Gemahlin Sie beyde von einander nicht kennen könten / wenn Sie auch beyde aufs genaueste beschaueten. Es war da einerley Statur, Gestalt und Grösse des Leibes; einerley Physiognomie und Lineamenten des Gesichts / und welches verwunderlicher / durch zufällige Kinder-Kranckheit einerley Blatermase-mahlen an der Stirnen und Wangen: Einerley Farben an Haupthaar und Bart: Einerley Kleidung / Gang-Geberden / Lachen und Minen; also daß es fast unmöglich war einen von dem andern zu erkennen. Ihre Gemahlinnen verirreten sich oft und küsseten einen vor dem andern. Denn Sie wohnten in einem Gräflichen Schloß und Hof / assen mit einander an einem Tisch / biß über das sechzigste Jahr ihres Alters / Sie leben beyde noch / wie ich nicht anders weiß / und wohnen zu Groß-Schützen / eine Meile von Preßburg. Sind beyde in der Evang. Religion sehr eifrig und beständig. Die Festung Lewentz / hat ihrem Uhranherrn hochseeligem Andenkens Graffen Siegrid von Kollonitsch / gewesenenen General Feldmarschallen in Ungarn wieder den Türcken etc. eigenthumlich und erblich zugehöret. Uo.

Abban, hogy a testvérpáros Zesen költőtársaságának tagja lett, Kleschnek, és személyes kapcsolatának a Regalokkal minden bizonnyal nagy súlya volt. Erre a nyomtatványokból magukból nyert adatokon kívül a szélesebb irodalomtörténeti kontextus alapján következtethetünk. Bár a különböző patrióta érzületű nyelvművelő költőtársaságok, amelyekhez Philipp von Zesen *Deutschgesinnte Genossenschaft*ja is tartozott, igen népszerűek voltak a 17. században a Német-római Császárság területén, ezek nem feltétlenül bővelkedtek osztrák tagokban. Bár a költőtársaságoknak – amelyek nagyjából protestáns költőkből álltak – tagtoborzás céljából potenciális célcsoportja volt a szintén német anyanyelvű osztrák nemesi réteg, mégis hullámmó volt, hogy az egyes költőtársaságokba milyen nagy számban léptek be osztrák nemesek. Annak ellenére, hogy a felvétel az exulánsoknak alkalmat nyújtott arra, hogy beilleszkedhessenek a birodalom társadalmába.⁴⁷ Az egyik leghíresebb társaság, a *Pegnesischer Blumenorden* vezetőjének, Sigmund von Birkennek patronáltjai és levelezőtársai közé számos osztrák protestáns nemes tartozott,⁴⁸ többek között Rudolf von Dietrichstein (1603–1649), Rudolf Wilhelm von Stubenberg (1643–1677), Johann Wilhelm von Stubenberg (1619–1663) vagy Gottlieb Amadäus von Windischgrätz (1630–1695).⁴⁹ A kapcsolat kölcsönös volt, mivel ezek az osztrák nemesek segítették hozzá Birkenet a nemesi címhez – amit 1654-ben III. Ferdinánd császártól kapott meg –, és a másik híres költőtársaságba (*Fruchtbringende Gesellschaft*) történő felvételéhez. Érdekes jelenség ugyanakkor, hogy Birken társaságában az eleven személyes kapcsolatok ellenére kevés osztrák exuláns nemeset találni, ami talán a költői kör világi, bukolikus hangsúlyainak és főként polgári arculatának köszönhető.⁵⁰ A *Pegnesischer Blumenorden*nel szemben az osztrák nemesek köreiben nagyobb népszerűségnek örvendett a *Fruchtbringende Gesellschaft*, amelyben eleve nagyobb számban találunk nemesi származású tagokat. A jelentősebb osztrák menekült nemesi tagok közé tartozott az 1642-ben belépett idősebb Georg Ehrenreich von Roggendorf und Mollenburg (1596–1652), aki aztán több osztrák tagot is közvetített a társaságba, úgymint az azonos nevű fiát, a fentebb már említett Rudolf von Dietrichsteint – aki 1629-óta már Nürnbergben élt –, Erasmus von Starhemberget (1595–1664) és Johann Wilhelm von Stubenberget (1619–1663).⁵¹ Az életutak nem mindig egy irányba vezetnek az itt ismertetett esetekben (sem). A társaság tagjai közül Sigmund von Welz (1600–1673) az 1630-as években protestánsként Regensburgban és Ulmban élt, ám ezután a Magyar

⁴⁷ Ezt általában ld. Schnabel 1992. 681–687.

⁴⁸ Birken a kor egyik legtekintélyesebb irodalomszervező alakjaként ismert, az ő nevéhez fűződik a nürnbergi székhelyű *Pegnesischer Blumenorden* két évtizedes (1662–1681) irányítása.

⁴⁹ A két utóbbi személlyel folytatott levelezését ld. *Sigmund von Birken: Werke und Korrespondenz*. B. 9. Der Briefwechsel zwischen Sigmund von Birken und Georg Philipp Harsdörffer, Johann Rist, Justus Georg Schottelius, Johann Wilhelm von Stubenberg und Gottlieb von Windischgrätz. Ed. Hartmut Laufhütte – Ralf Schuster. Berlin, 2007.

⁵⁰ Schnabel 1992. 681–682.

⁵¹ A társulat további osztrák tagjaink felsorolását ld. Schnabel 1992. 683–685.

Királyság területén telepedett le,⁵² míg Gottlieb Amadäus von Windischgrätz (1630–1695), bár szülei regensburgi exiliuma alatt született, az 1640-es években visszatért Alsó-Ausztriába, ahol protestáns vallása ellenére jeles politikai karriert tudott befutni mint császári küldött és udvari tanácsos.⁵³ Zesen *Deutschgesinnte Genossenschaft*jának a Regalfivérek mellett, akik bár ekkor már Regensburgban éltek, de aktív nürnbergi kapcsolatokkal rendelkeztek, még két Nürnbergben élő osztrák exuláns tagja ismert. A költőtársaság egyik leghíresebbje, a modern szakirodalom által felfedezett, a barokk női költők között az egyik leglehetségesebbként számon tartott Catharina Regina von Greiffenberg⁵⁴ és Wolfgang Ferdinand von Jöstelberg (1619–1695).⁵⁵

Összegzés

A tanulmány fő célja a Klesch-nyomtatványok soproni adatainak és vonatkozásainak feltárása volt. A befejezés után található ugyanakkor még két fontos eleme a közleménynek. Elsőként közreadjuk a korábban már többször idézett *Cynosura Peregrinantium* előszavát. Ezt azért éreztük szükségesnek, mivel egyetlen példányként az csak egy szűk körű olvasóközönség számára hozzáférhető. A korábban kiemelt részletek mellett olyan sok értékes információt és adalékot tartalmaz, hogy mindenképpen érdemes a szöveget teljes terjedelmében kiadni. A szövegközlés után egy annotált névsor található, amelyben a Klesch által ebben az előszóban említett nemesi személyek életrajzi adatait gyűjtöttük össze. Emellett az eljárás mód mellett döntöttünk, főként azért, mert az adatok jegyzetekben történő közlése végletesen szétdarabolta volna a tanulmány egységét. Befejezésésként még néhány módszertani problémára szeretnénk ráirányítani a figyelmet, amelyek a jelen kutatás során is tettenérhetőek voltak. A fentebb (és alább) gyűjtött adalékok a nemesi személyek soproni jelenlétével kapcsolatban különösen értékesek, mivel igen nehéz az exulánsok pontos nyomonkövetése. Ismert, hogy a vallásuk miatt hazájukból elűzött családokra jellemző volt a mozgékonyság, a többleki élet, gyakran változtatták lakóhelyüket. A nemesek jóval mobilisabbak voltak, mint a polgárság vagy a jobbágyok, és sokkal inkább ideiglenes lakóhelyként tekintettek a városokra vagy vidéki udvartartásokra, ahová költöztek. Ez az itt közölt rövid életrajzokban is jól tettenérhető. Tipikus exuláns városok

⁵² Welz 1643-ban Pozsonyban Rudolf Wilhelm von Stubenberg (született Pozsonyban 1643) keresztaipjaként jelenik meg. *Martin Bircher*: Johann Wilhelm von Stubenberg (1619–1663) und sein Freundeskreis. Berlin, 1968. 34, 238.

⁵³ *Schnabel* 1992. 684–685.

⁵⁴ 1679-ban utazott Regensburgba, hogy itt letelepedjen (már korábban is gyakran járt ide istentiszteletet látogatni), de ezzel párhuzamosan jelentős időt töltött Nürnbergben is, ahová 1689-től teljesen át is tette székhelyét. *Werner Wilhelm Schnabel*: Vom Ister an die Pegnitz. Lebensstationen der Barockdichterin Catharina Regina von Greiffenberg. In: *Exulanten aus der niederösterreichischen Eisenwurzen in Franken: Eine familien- und kirchengeschichtliche Untersuchung*. Ed. Manfred Enzner - Eberhard Krauss. Nürnberg, 2005. 265-301.

⁵⁵ *Schnabel* 1992. 685–686. Greiffenberg Daniel Kleschsel és a Regal-fivérekkel is kapcsolatban állt. Greiffenberg a Liliom-céh vezetői szerepét is betöltötte a társaságban.

voltak a Német-római Birodalmon belül Regensburg, Nürnberg és Ulm, és jellemző volt ezek között a városok között is a vándorlás. A családoknak sokszor nem is egy központjuk volt, párhuzamosan több háztartást is fenntartottak, nem ritkán egyszerre a birodalomban és magyar területeken.⁵⁶ A harmincéves háború eseményei is befolyásolták az 1630-as évek második felében ezeket a mozgásokat, ekkoriban ugyanis Pozsony vagy Sopron biztonságosabbnak ígérkeztek a dél-német területeknél. Az 1660-as évektől viszont, az oszmánok közeledésével és a magyarországi ellenreformáció erősödésével ellentétes irányú mozgás figyelhető meg, és a magyar területekről elindulnak (nem csak osztrák, de a magyar származású protestánsok is) a dél-német szabad birodalmi városok irányába.⁵⁷ Gyakori jelenség volt, hogy az exulánsok az idegen városokban kolóniákat képeztek és viszonylag izoláltan éltek a város falain belül. Az exuláns családok fiataljai gyakran egymás közül választottak maguknak párt. Ezeket a jelenségeket az itt tárgyalt osztrák családok tagjai között is megfigyelhetjük.⁵⁸ A Klesch által közölt nemesek névsora valójában egy pillanatfelvétel a város latin iskolájának néhány évéből, nem szeretnénk azt a látszatot keltetni, hogy ez a Sopronban élő osztrák nemesi személyekről reprezentatív képet mutatna, hiszen még a felsoroltaknál is bizonyosan több osztrák nemesi család élt ekkor városban.⁵⁹

Daniel Klesch

*Cynosura Peregrinantium, [...] Einfältige und eilfertige Reis- und Gast-Pedigt*⁶⁰

Denen Hoch-Wohlgebohrnen Herren / Herrn Ehrnreich Wilhelmen / und Herrn Heerwarten / leiblichen Brüdern beyden Freyherren von Regall Meinen gnädigen HERREN /

Ich habe mich nicht lang besinnen dürffen / weme ich diese Predigt zueignen solte. Denn ob schon die Zuschriften heute zu Tage bey unterschiedenen hohen Standes-Personen / nicht gar sonderlich angenehm sind / und ihrer viel / wenn sie damit aufgezogen kommen / sehr übel angesehen werden; habe ich doch das unterthänige Vertrauen / und bin gänzlich versichert / Euer Gnaden werden in ansehen der alten Pflicht / mit welcher

⁵⁶ Schnabel 1992. 573.

⁵⁷ Schnabel 1992. 134–137.

⁵⁸ Mindkét Regal-fivér felesége is (Klara Katharina von Roggendorf és Anna Barbara Geyersberg von Osterburg) előkelő osztrák exuláns családból származott és a Regal-család is párhuzamosan élt Nürnbergben és Sopronban, illetve – mint a forrásból láthatjuk – Regensburgban. Ehrenreich családja felesége családi birtokán, az alsó-ausztriai Gleißban található kastélyukban is. A Khevenhüller-család 1629-ben először Nürnbergbe költözött, majd innen települt ált Szalónakra, de a családot csak az 1660-as években utasították ki véglegesen Belső-Ausztriából. A Kornfail család tagjai egyaránt tartózkodtak a Bécshez közeli családi birtokukon, Würmlán és Sopronban.

⁵⁹ Cikkében ugyanebből az időszakból Brunner is számos olyan nemest említ, akiknek családneve nem tűnik fel Klesch listájában. Bunner 1999. 117–118. (Gabelkoven, Galler, Prankh auf Pux bárói családok, Globitzerek, Herbersteinok, Gloyach család)

⁶⁰ RMK III. 2819, [(1v)]–[(4v)]. Az Országos Széchényi Könyvtár egy kolligátumban őrzi ezt az unikát példányt, ennek jelzete: RMK III. 3303 (29).

Sie mir; und ich Ihnen / weiland in dem berühmten Gymnasio zu Oedenburg verbunden gewesen / diß mein Beginnen nicht übel deuten. Hat sich doch Alexander der Grosse / seines Lehrmeisters Aristotelis nicht geschämte; sondern sich ieder Zeit erinnert / was er ihm für Gebühr schuldig sey. Euer Gnaden haben dieses auch ieder Zeit mit höchsten Ruhm gethan / und wie ich von unterschiedlichen Exulanten bin benachrichtiget worden / sich sehnlich bekümmert und sorgfältig nachgefragt / wo sich M. Daniel Klesch / Ihr treugewesener Praeceptor, im Exilio aufhalte? So hat es doch endlich die heilige Fürscheidung Gottes also gefüget / daß ich Eure Gnaden / Hoch-Wohlgebohrner Herr HERWART / auf meiner neulichen Reise / bey Dero Hoch-Wohlgebohrnen Frau Mutter / Frauen BARBARA von Regall / Meiner gnädigen und gebietenden Frauen / unverhofft in Regensburg angetroffen / und nebenst meinem Herrn Reise-Gefärten / Herrn M. Steph. Fekete, gewesenen Superintendenten in Nieder-Ungarn / meinem geliebten Kreutz-Bruder in Christo / vielfältige hohe Gnad und Wohlthat empfangen.

Nun hette ich zwar meine unterthänige Pflicht-Schuldigkeit gegen Eure Gnaden / durch einige unterthänige Danck-Bezeugung / eher sollen an dem Tage geben: aber wie kunte ichs armer Kreutz-Mann / unter so vielen troublen meiner ausgestandenen Verfolgungen / Trübsalen / Banden / Gefängnüß und Bedrängnisse / ja endlich in diesem hoch-kümmerlichen Elend-Stande werckstellig machen? Es ist mir leid / daß ich Euer Gnaden meine Alkaische und Pindarische Oden / Latein- und Deutsche geistliche hohe Fest-Lieder / die ich vor einem Jahr im Druck gegeben / in einer öffentlichen Zuschrift nicht zugeeignet. Sintemahl mir noch unentfallen / was für Lust und Begierde beydes zur Lateinischen Poësie / und Deutschen Dicht-Kunst Euer Gnaden bezeuget / als Sie noch im Jahr 1652. biß 1655. in obgedachten Gymnasio meine liebe/ fromme/ fleissige/ gehorsame und respectivè gnädige Schul-Hörer gewesen.

Euer Gnaden/ Hoch-Wohlgebohrner Herr EHRNREICH WILHELM von Regal etc. erlaube mir / daß ich die damahligen vertraulichen Schul- und Schertz-Reden auf die Bahn bringe / wenn ich eine lustige materiam Carminis proponiret, und in einer Stunde wohl mit fünf oder sechs Carminum generibus variren ließ/ wie mühsam/ wie ämsig/ wie freudig er sich darbey bezeuget: ich aber darbey mich hören ließ / als wolte ich ihn davon abhalten: da ich oft sagte: Mein lieber Baron; worzu will er doch Verse machen lernen / er wird ja keinen Schulmeister abgeben: Sein hoher Stand erfordert ein höhers Studium etc. (Wir redten alles latein in unserm Gymnasio) wie Euer Gnaden sich noch gar wohl dessen wird zu entsinnen wissen; wann Sie mir promptè geantwortet: Poësin sanè etiam disertissimus Romuli Nepotum mihi non dissvaserit, neque ea adversatur indoli meae: oblectat quippè animum, eumque excitatiorem ad alia studia reddit, ingenium autem vehementer acuit etc. Dergleichen that und sagte auch der Herr von Kornfeil / welcher sich auch über die massen sehr löblich in der Poësi geübet / und eben in demselben Gymn. unter meiner Aufsicht manchen feinen Vers geschrieben. Die übrigen Herrn Baronen / als Herr Ehrenreich von Khewenhüller / Herr Frantz von Raumschüssel / Herr Baron von Mandorff / Herr von Rindsmaul/ Herr Feiler etc. hatten keinen sonderlichen Lust darzu; wie es denn einem ieden unter diesen freygestellt/ und niemand von denen Standes-Personen zu dem Studio genöthiget worden; denn es heisset doch:

Tu mihi invitâ dices faciesque Minerva.

In was für einem Flore damahls obbesagten Oedenburgisches Gymnasium gewesen / und was durch Gottes-Seegen und meinen wenigen angewendeten Fleiß / für feine/wackere / gelehrte und zu allen Ständen tüchtige Leute sind erzogen worden / stehet mir nicht zu einige Lob-Rede anzustellen.

Euer Gnaden / als meine gnädige Herrn / sind meine wirkliche Lob-Brieffe. Wie hab ich mich erfreuet / da mir Eurer Gnaden hochwohlgebohrne Frau Mutter / neulich in Regensburg / Ihre in Oedenburg wohl abgefassete zierliche Reimen zu lesen gab / welche sie der weiland Hochwohlgeb. Frauen / Frauen von Burgstall / zu letzten Ehren-Gedächtnüs aufgesetzt haben. Euer Gnaden erlaube mir / daß ich noch etliche andere meine wirkliche Lob-Brieffe / welche dazumahl und zu einer Zeit Ihre Mit-Hörer unter meiner Aufsicht gewesen: Als Herr. Joh. Bapt. Fögler / Med. D. und Archiater Reip. Sempr. Herr Paul und H. Jac. Erhard Preunning Synd. Herr Aegid. und Herr Joh. Jac. Prisomannen / Herr Jac. Steiner / und Joh. Schubarth. H. M. Matth. Stürtzer. Herr M. Mich. Unger Herr Joh. Fridel. Herr Reichart Reichenhaller / H. Reisinger / welche alle in Oedenburg / und noch am Leben. It. die im Reich und anderswo in hohen Ehren-Aemptern schweben. Herr Joh. And. Lochner / J. C. Chur-Pfältzischer Secretarius, und Prof. P. zu Heidelberg. Herr Matthias Adami J. C. der Durchlauchtigsten Fürstin von Eggenberg / und Hertzoging von Cromau wohlverordneter geheimer Secretarius. Herr Christophorus Adami, J. C. Hochfreyherrlicher Prösingischer Hofmeister / in Illustri Collegio zu Tübingen. Item mein lieber frommer und treuer Herr Joh. Chrisophorus Galli, anitzo vertraueter Creutz-Bruder in Christo / Herr Nic. Wislicenus, D. Z. Pfarrer in Blesern / und andere / die sich nicht schämen / mich auch itzo in meinem Exilio, ihren treu- und liebgewesten Praeceptorem zu nennen. Von denen übrigen / derer noch mehr sind / und mir itzo nicht einfallen wollen / weiß ich auch nicht / was ich sagen und schreiben soll / biß ich versichert werde / ob es ihnen auch lieb seyn mag. Denn bey vielen heisset es zuweilen: Honores mutant mores. Ich aber bin itzo ein armer Elendmann. David muste solches auch erfahren in seinem Elend: Da fand sich ein Lästerey / Verleumder und Flucher II. Sam. XVI, 47. bald ein böser Rathgeber II. Sam. XVII, 1. doch erwecket Gott die ehrlichen Gemüther / und that Husai / Sobi / Machier und Barsillai das beste. II. Sam. XVII, 7, 27. Ich hette bald meines lieben treuen Herrn Joh. Capar Keßlers / D. Z. bestalten Hochfürstl. Württembergischen Cammer-Musici und Secretarii vergessen; welcher uns auf dieser Reise hohe Ehre angethan / bey der Hochfürstl. Württembergischen Regierung / Ober-Consistorio und Herrn Directore Nicol. Myller / dem grossen Ungar-Patron, hoch recommendiret / daß wir unsern Zweck in Beförderung unserer armen Ungr. Lands-Kinder zum Stipendio erreichtet / und ein Zeuge seyn kan / daß diese unsere Reise kein Fürwitz gewesen; sondern dem Schaden Josephs aufzuhelffen vorgenommen worden. Was ich unterdessen von falschen Freunden und Simeiten für Verleumdungen über mich habe ergehen lassen müssen / wird ehest in einer absonderlichen Schriff die ich Euer Gnaden / und allen meinen treugewesten lieben Schul-Hörern zusenden wil /

zur Gnüge verantwortet werden. Die gantze Welt soll sich darüber verwundern / wenn sie werden lesen / daß ein solcher von Feinden und Freunden höchst-beschuldigter / gantz unschuldig sey.

Dieses Paradoxon, Mysterium und Geheimnuß habe ich noch keinen Menschen / als einem von meinen Beichtvätern offenbahret / der soll Zeuge mit seyn / daß ich in all meinem Christen-Thun und Leiden ein Werck-Zeuge Gottes gewesen bin. Die heutige Welt verstehet nicht einmahl / was ein Werck-Zeuge sey. Ich wills ihnen wirkklich erklären / und die frommen sollen mir Beyfall geben. Glauben mirs Euere Gnade wohl / daß ich mehr von meinen Glaubens-Genossen gelidten / als von denen Widersachern; Verfolgern und Feinden der Warheit? Doch Eure Gnaden glauben mirs gerne / denn Sie habens selbst mit Ihrer Hochwohlgebohrnen Frau Mutter zum Theil in Oe. und R. mit der That erfahren. Ich werde nun das meinige / was mir Gott in dieser Welt auferlegt / fast völlig überstanden haben. Derowegen ich Eurer Gnaden / und denen in dieser abgeeilten Zuschrifft benahmten / mein gutes Gedächtnuß nach meinem Tode / und meine arme Kinder treulich und unterthänig befehle.

Ich erinnere mich noch wohl / wie Eurer Gnaden Hochwohlgebohrne Liebreiche / und darbey Christ-eifrige Frau Mutter / meine gnädige und gebietende Frau / Ihr die gute Erziehung Ihrer jungen Herren und Söhne so eifrig hat lassen angelegen seyn? Wie oft Sie diese Worte in Oedenburg gegen mich wiederholet und gebethen: Mein lieber Herr M. Klesch / er lasse ihm doch meinen ERNREICH WILHELM und HEERWARTEN treulich in seiner Aufsicht befohlen seyn: damit Sie ja zuförderst den Grund der Evang. wahren Religion fassen und darbey auch etwas rechtschaffenes / so jungen Herrn und ihrem Stande anständig ist / erlernen. Ich habe Sie / als noch minderjährige mit grosser Noth und Gefahr aus dem leidigen Pabstum heraus gerissen / und nun muß ich wegen meiner Güter in Steyermarck noch grosse und weitläufige Rechts-Händel führen / da man mir für dieses / was funfzig tausend wehrt ist / auch kaum fünff tausend geibt. Ich hette wohl mehr denn zweymahl hundert tausend wehrt zu fordern; Aber ich muß nehmen / was man mir gibt; nur daß ich meiner Kinder Ihre Seelen erhalte. Ach! das war eine hochfreyherrliche Christliche Heldin-Rede! Sie wolte Ihren jungen Herren nicht irrdische / sondern himlische Schätze samlen. Und gleichwohl hat der grosse Gott auch von zeitlichen gnug und reichlich zugeworffen; daß Eure Gnaden Ihre Reisen auf Universitäten / durchs Röm. Reich / Italien / Franckreich / Engell- und Holland du Raisons haben verrichten können / und nun hat Sie der Allerhöchste / auch mit Hoch-Gräflichen Gemählinnen / den ältern mit einer von Rogendorff, den jüngern mit einer Geierin von Geiersberg / nach Wunsch versorget / und hertzliche junge Herrlein und Fräulein in beyder wohlgesegneten hohen Ehe sehen lassen / welche alle der wohl fromme GOTT unter seinem Schutz sampt dero beyden hertzgeliebten Fräulein Schwestern bey guten / gesunden / gedeylichen Leben fristen / mit selbst verlangten Segen nach Hertzens-Vergnügung reichlich überschütten und erhalten wolle.

Das höchste Stück dieser überschwencklichen Gnade Gottes ist dieses; daß Eure Gnaden mit Maria das beste Theil erwehlet / und bey der Evangelischen Warheit /

der reinen unverfälschten lautern Lutherischen Lehre beständig biß auf diese Zeit ausgehalten / das soll nicht von ihnen genommen werden. Luc. X, 24. Da hergegen etliche meiner Jünger hinter sich gegangen Joh. VI, 66. und umgewandt haben / darunter der Herr Baron von Khewenhüller.

Auch muß ich Eurer Gnaden klagen über zween böse Buben / meiner gewesen unartigen Schul-Hörer / derer einer Professor in Epperies / und hernach Hoch-Gräflicher Thökölicher Hof-Prediger / der andere Notarius zu Rust gewesen. Ich mag sie nicht nennen; Denn sie haben sich selbst mit diesem ihrem schändlichen Abfall und heillosen Hintritt zum Pabstum wieder ihr Gewissen / ihrer Nahmen und Rechts verlustig gemacht / daß sie aus dem Buch des Lebens getilget worden. Ach! wie hat mich dieses Paar mit ihrem Abfall betrübet in meinem Elend-Stande! herentgegen aber hat mich Gott wieder getröstet / und durch die Beständigkeit meines liebgewesten frommen M. Danielis Parschitii, vormahls gewesenenen Rectoris im Gymn. der berühmten vornehmen Haupt Berg-Stadt Cremnitz / wiederum erfreuet / der nach gedultig-ausgestandener zwey-jähriger harter unverdienter Gefängnüß / aus Sarwar entlassen / neulich in Leipzig ankommen.

Der Herr Jesus stärcke ihn und andere seine getreue Mit-Bekenner in Ungarn / die ich nicht nenne / aber Jesus kennet sie und wird die dermahleneins an dem lieben Jüngsten Tag vor seinem himlischen Vater / und vor der Schaar aller Auserwehlten frey und öffentlich bekennen / denen ich allen / Krafft dieser Zuschrift / einen hertzlichen Gruß / Wunsch und Seegen zu entbiete.

Euer Gnaden erlaube mir doch / daß ich auch hier die Hochwohlgebohrne Frau / Frau Catharina Regina Freyin von Greiffenberg/ meine gnädige und gebietende Frau / unterthänig grüssen dürffte. Ihre Gnaden scheuen sich nicht zu bekennen / daß Sie im Jahr 1652. in Oedenburg die deutsche Dicht-Kunst / innerhalb 14. Tagen erlernet. Mit ihrem gegenwärtigen hochbetrübten Zustand habe ich ein hertzlich Mitleiden: Denn ich weiß / daß sie Gott da angegriffen hat / da es ihr am wehesten thut. Er hat Ihr ihren liebsten Freund von dieser Welt hinweg genommen. Dieser Schmerz ist eines sondern Trostes wehrt / welchen ich auch ehestes zu senden verspreche. Auch grüsse ich die Hochwohlgebohrne Frau / Frau Dorothea Sidonia / Frau von Eck Wittib / gebohrne Herrin von Weltz / und dero Fräulein von Weltz. Bedanke mich für alle erzeugte Gnad und hohe Wohlthat. Versichere Sie alle meines andächtigen Gebeths und bezeuge hiermit öffentlich / daß ich Lebens lang verharre / biß ich ersterbe

Eurer Gnaden
unterthäniger Diener
und treuer Vorbitter bey Gott

Daniel Klesch/
In der Durchl. Fruchtbringenden Gesellschaft
der kräftigste u. a. m.

Jena / den 12. Weinmonat im 1677. Heil-Jahre.

Annotált biográfiák

- *Dietrichstein-úrfik*: Klesch említése szerint három bárói származású Dietrichstein úrfi élt Sopronban, de a keresztnevüket már elfelejtette. A Dietrichstein família a legnagyobb osztrák nemesi családok közé tartozik, eredetileg karintiai származású, egyaránt voltak katolikus és protestáns tagjai. A Klesch által említett diákok minden bizonnyal a család protestáns ágához tartoztak. A Dietrichstein család számos tagja élt menekültként ebben az időben Regensburgban, és több férfi tagja is harcolt a harmincéves háborúban a svédek oldalán. Itt talán a hollenburgi ághoz tartozó báró Georg Heinrichs von Dietrichstein (1596–1637) vagy Georg Albrecht von Dietrichstein zu Ebenau (megh. 1636) fiáról vagy unokáiról lehet szó. Georg Heinrichs házasságából (felesége Susanna von Braunfalk, Johann Kaspars von Herberstein özvegye volt) öt fiú és négy lány született, részben már exiliumban. A család 1629-ben költözött Regensburgba, Sigmund Friedrich nevű fiát 1633 őszén keresztelték meg Pozsonyban, és egy évvel korábban már ő is feltűnik a város egyházi anyakönyvében keresztszülőként. Georg Albrecht a család ebenau-i mellékághoz tartozott, három feleségtől két lánya és négy fia született. A család 1629-ben Regensburgba költözött, majd rövid ideig Nürnbergben élt, de végül talán Pozsonyban telepedett le. Georg Albrecht 1633-ban szerepel a pozsonyi egyházi anyakönyvben keresztszülőként, de a család feltehetően megtartotta regensburgi kötődését is (a hatévesen meghalt Viktor nevű fiukat 1634-ben Regensburgban temették el).
- *Báró Feiler (Feulner)* feltehetőleg Hermann Bernhard von Feulner (megh. 1659 után) egy fia, aki először 1631-ben Nürnbergbe menekült, itt 1643-ban vette feleségül özvegy Katharina Steinbergert (szül. Samitz). Később a Magyar Királyságba költözött, 1654-ben Pinkafőn tanúskodott Georg Albrecht von Rindsmaul végrendeletében.
- *Johann Ehrenreich von Khevenhüller* (1640, Szalónak–1675), apja hochosterwitzi báró Siegmund von Khevenhüller (1597, Klagenfurt–1656, Szalónak), anyja Siguna Elisabeth von Stubenberg (1608–1676, Sopron) volt, akik Karintiából vándoroltak ki, először 1629-ben Nürnbergbe, majd innen 1637-ben áttelepültek Szalónakra. Itt Bagodi Farkas házában laktak és a Batthyányaktól béreltek zálogbirtokokat, de az anya által örökölt stájerországi uradalmukon (Spielfeld) is gyakran tartózkodtak. Többször is összeütközésbe kerültek a katolikus hatóságokkal, mivel itt lutheránus magán-istentiszteleteket tartottak. A családot az 1660-as évek második felében végleg kiutasították Belső-Ausztriából, ezután az anya Sopronban telepedett le. Siegmund von Khevenhüller 1644-ben zálogbirtokosa volt Kicléd (Kitzladen) és Lépesfalva (Loipersbach) falvaknak, amelyeknek jogát 1652-ben továbbadta Rindsmaul bárónak. Johann Ehrenreich feleségével, Benigna Rosina von Herbersteinnal visszatért Karintiába és ott 1666-ban katolizált, 1673-ban a családnak grófi címet szerzett. Klesch az előszóban utal egykori tanítványa konverziójára: „Da hergegen etliche meiner Jünger [...] umgewandt haben / darunter der Herr Baron von Khewenhüller.” *Cynosura Peregrinantium*, [](4r)

- *Kornfail és Weinfeldén bárói.* Alsó-Ausztriai származású bárói család. Hektor Seifried (Siegfried) Kornfail von Weinfeldén (1623–1669) fiáról beszélhet Klesch. A családnak a Bécstől nem messze fekvő Würmlában (más néven Würmling) volt a fő családi uradalma, de a 17. és a 18. században Sopronban is felbukkan a család több tagja – ismert, hogy Hektor Ferdinand von Kornfail (1645–1679), Hektor Seifried egy fia 1669-ben itt tartózkodik. Hektor Seifried von Kornfailnak feleségétől, Maria Sophia Ehrnau bárónőjétől tizenhárom gyermeke született. Több fiú is szóba jöhet, akik Klesch tanítványai lehettek: Georg Seifried 1641-ben született, Hektor Ferdinand 1645-ben, Hektor Ehrenreich 1646-ban, Hektor Friedrich 1650-ben, Hektor Franz 1656-ban, Hektor Rudolf pedig 1660-ban. Mindegyik ifjú megélte az idősebb kort, Klesch tanítási évei miatt talán az idősebb testvérek közül lehet valaki az említett diák. A 18. századi szabadgondolkodó, Johann Christian Edelmann – aki a 1725 és 1728 között a Kornfail család házitanítója volt – is arról számol be visszaemlékezéseiben, hogy a család a nyarakat Sopronban, a teleket pedig Bécsben töltötte, 1731-ben kényszerültek véglegesen emigrációba.
- *Manndorff báró úr.* A Manndorff (ritkább esetben Mandorf, Mandorffer) bárói család ősi karintiai család. A család első exulánsa Hans von Manndorff (1571–1629) frissen özvegyé vált felesége (Margarete von Manndorff szül. Haßlinger zu Pfannhof, 1580–1640, Sopron) volt gyermekeivel. Négy fiuk közül kettő követte őt az exiliumba, Hans Bartholomäus és Joachim, akik 1621-ben iratkoztak be a strasbourgi egyetemre jogot tanulni. Ismert, hogy Hans Bartholomäus és felesége, Anna Regina szül. Gaisruck Katharina Elisabeth nevű lánygyermeküket (megh. 1665, Klagenfurt) 1638-ban keresztelték meg Sopronban. Hans Bartolomäus első felesége halála után Susanna Marusch von Eggenberget vette feleségül, akitől 1644-ban Johann Ferdinand nevű fia, 1645-ben pedig Esther Rosina nevű lánya született. Hans Bartholomäust testvéreivel együtt 1644-ben III. Ferdinánd bárói rangra emelte. Hans Bartholomäus később visszatért Karintiába. Katharina Elisabeth halálakor tiszteletére Kőszegen – az ottani evangélikus menekültek kérésére – halotti prédikációt tartottak, ez a kőszegi egyházi anyakönyvből ismert, ahogy az is, hogy apjához hasonlóan pfannhofi uradalmukon temették el. A családfő hazatérte ellenére a család számos tagja Sopronban telepedett le. A testvér, Joachim fiatalon halt meg 1639-ben Sopronban. Klesch talán Johann Ferdinand von Manndorffra utalhat az előszóban. Nádasdy Ferenc 1650-ben adott bérbe egy kisebb udvart Hans Balthasar von Manndorffnak Pörgölényben (Pilgersdorf), de 1661-ben ugyanitt már tulajdonosként szerepel.
- *Báró Franz von Raumschüssel.* A Raumschüssel krajnai származású nemesi család. Sopron város életében a család egy tagja, Margaretha von Raumschüssel, szül. Puchheim grófnő (szül. 1589) különösen fontos szerepet játszott. Férjét, Georg von Raumschüsselt 1655. április 14-én temették el a soproni Szent Mihály-templomban.

A soproni német lelkész, Matthias Lang búcsúztatta, ahogy arról Lang egy, a bárónőhöz címzett dedikációs előszóban 1671-ben beszámol (*Vergiß mein nicht*, 1671, Jena). Lang ugyanebben az előszóban magasztalja a grófnő nagylelkűségét és anyagi támogatását, amiben a város diákjait, lelkészeit, árváit és özvegyeit részesítette. A grófnő az ágfalvi és balfi lelkészi lakok bővítését is támogatta. A soproni egyház újonnan alapított könyvtárát új könyvek vásárlásával gyarapította, és 2000 forintos adományából a rászoruló tehetséges diákok ösztöndíjban részesülhettek.

- *Barbara von Regal zu Kranichsfeld* bárónő, szül. Saurau bárókisasszony (1611–1682, Regensburg). Férje, Herwart von Regal (1605–1642) számos osztrák protestáns nemessel együtt a harmincéves háború idején a svéd király, Gusztáv Adolf seregéhez csatlakozott. Házasságukból két fiú (ld. lentebb) és két lány – Barbara (1642, Nürnberg–1685, Regensburg) és Anna Susanna (1645, Nürnberg–1692, Bayreuth) – született. Klesch leírásából kiderül, hogy a családfő halála után az édesanyára hátrultak a család gondjai, és a stájerországi birtokok kényszerű és áron aluli eladása is az ő feladata volt. A család élt Nürnbergben, Sopronban és Regensburgban is.
- *Báró Ehrenreich Wilhelm von Regal zu Kranichsfeld* (1638–1690, Regensburg), Herwart von Regal és Barbara von Regal legidősebb fia. Ahogy Klesch elbeszéléséből kiderült, a két testvér közösen peregrinált, jártak Itáliában, Franciaországban, Angliában és Hollandiában. 1667 áprilisában Sopronban vette feleségül Klara Katharina von Roggendorf bárókisasszonyt (1639–1710, Bécs), egy osztrák protestáns exuláns család tagját. Klara Katharina Georg Ehrenreich von Roggendorf és Johanna Dornoffka von Dornowitz-leány volt, akiknek síremléke ma is megtalálható Sopronban. Két fiuk és három lányuk született, a fiúk katonai pályára léptek az osztrák császár szolgálatában, az idősebb, Maximilian Ludwig (1668–1717) fényes karriert futott be, az 1710-es évek közepén ő volt Buda várparancsnoka és nevéhez fűződik a vár erődítményrendszerének építészeti megerősítése. 1715-ben III. Károlytól grófi címet kapott és General-Feld-Zeugmeisterré emelte.
- *Báró Herwart von Regal* (1640–1692, Regensburg). Ehrenreich Wilhelm öccse, 1667-ben vette feleségül Anna Barbara Geyersberg von Osterburg bárókisasszonyt (megh. 1681), ismert a házasságukra kiadott üdvözlőverseket tartalmazó nyomtatvány (*Wohlgemeinter glückwünschender Zuruf*, 1667, Bayreuth, VD17 1:628971P). Idősebb lányuk, Barbara Susanna Eleonora von Regal (1668–1687) tragikus körülmények között hunyt el fiatalon, egy villámcsapás következtében, a szerencsétlen esemény a korban nagy visszhangot kapott. Halálakor gróf Ernst von Metternich, porosz titkos tanácsos jegyese volt, aki ezután hűgát, Maria Anna von Regalt vette feleségül. A halálesetre több alkalmi költemény és nyomtatvány is született, Catharina Regina von Greiffenberg versét (*Unergründlichkeit*) az irodalomtörténet-írás is számon tartja.

- *Rindsmaul báró.* Báró Georg Albrecht von Rindsmaul, Frauheim, Untermaierhofen, Bärnegg (megh. 1654) egy fiáról lehet szó. Georg Albrecht 1629-ben költözött feleségével, Katharinával (megh. 1694) Pinkafőre, ahol házat is vásárolt, ez 1728-ig a család birtokában volt. 1648-ben mint Sámfalva (Hannersdorf) bérelőjét említik, Batthyány Ádám zálogbirtokainak, Kiclédnek és Lipótfalvának bérleti jogait 1652-ben vásárolta meg Khevenhüller bárótól. A Rindsmaul család eredetileg frank, majd tiroli származású, de egyes tagjai később Stájerországban is letelepedtek, a család egyik központja Bärneggben, a mai Elsenau mellett, Pinkafőtől közvetlenül északra volt. Az említett bárófi talán Georg Albrecht egy fia lehetett. Georg Albrecht testvérei voltak a szintén exuláns Andreas és a katolikussá lett Johann Ruprecht (1570–1651), akinek leszármazottjai később grófi rangot és magyar indigenátust nyertek.
- *Báró Ferdinand von Roggendorf, Johann Carl von Roggendorf és Johann Christian von Roggendorf.* Georg Ehrenreich von Roggendorf (1596–1653) és Johanna Dornoffka von Dornowitz (Drnowska vagy Drnowski von Drnowitz, 1599–1667, Bécs) fiai. Georg Ehrenreichnek 1620-ban kellett Lausitzba menekülnie, mivel csatlakozott a fehérhegyi csatához vezető Habsburg-ellenes protestáns nemesi felkeléséhez. Ekkor megfosztották udvarmesteri címétől és minden birtokától. Később Hamburgban, Brémában és Stettinben is élt. 1628-tól a szász választófejedelem szolgálatába állt – ebben az évben kegyelmet is kapott az osztrák császártól – kamarásként és titkos tanácsosként. Később a bécsi udvarban volt a választófejedelem követe. Georg Ehrenreich és felesége síremléke ma Sopronban található, ez alapján talán feltételezhető, hogy a házaspár Sopronba járt vallásgyakorlás céljából. Georg Ehrenreich 1642-től a *Fruchtbringende Gesellschaft* német költőtársaság tagja volt *der Geduldige* névvel. Két fiukon, Johann Carlon és Johann Christianon keresztül élt tovább a család, az édesanya sírköve szerint házasságukból nyolc fiú és öt lány született. A választófejedelem naplójából az is kiderült, hogy Georg Ehrenreichot már itáliai peregrinációja idejéről, Padovából és Velencéből is ismerte (1612–1613), és 1620-ban az alsó-ausztriai Eggenburgban is találkoztak. Roggendorf Bécsben a spiritualista Johann Permeierrel is kapcsolatban állt, ezt két, 1638-ban keltezett Permeierhez köthető levél is bizonyítja, de Roggendorf neve feltűnik Permeier körül már az 1610-es években is, több fiatal schwenckfeldianus társaságában.

A szász választófejedelem, II. Christian von Anhalt-Bernburg naplójából kitétnik, hogy ő volt Bécsben az egyik keresztszülője az 1635-ben, katolikus hitben keresztelt Johann Christiannak. További keresztszülők voltak még: Anna Maria Breuner, született Trautmanssdorff (1583–1642), gróf Maximilian Trauttmansdorff titkos tanácsos testvére, egy pontos keresztnévvel meg nem jelölt Geyer von Osterburg idős házaspár és egy Leysser nevű, pontosabban szintén nem megjelölt keresztapa. Christian volt a hatodik fiúgyermek. Johann Christian 1685-től császári kamarási rangot nyert, 1686-ban testvérével, Carllal együtt az osztrák császár grófi rangra emelte